

FEDORA FERLUGA-PETRONIO
Liceo Scientifico Statale „F. Prešern“
Trieste

UDK 807:808.1

O VPLIVU KLASIČNIH JEZIKOV NA POIMENOVANJE DNI V TEDNU V EVROPSKIH JEZIKIH S POSEBNIM OZIROM NA SLOVANSKE JEZIKE

Abstract: Les dénominations pour les jours de la semaine dans les langues européennes révèlent une sorte de compromis entre trois systèmes différents: le système planétaire païen, le système juif et le système chrétien. Tandis que les peuples germaniques et romans forment les désignations pour les noms de la semaine, en formant des calques sur les noms des divinités païennes du monde latin, les langues slaves se différencient nettement des autres langues européennes, car dans ce cas, les noms de la semaine sont manifestement d'origine chrétienne.

Verjetno bi v današnjem svetu težko iskali področje, kjer je vpliv antike tako očiten, kot pri imenih dni v tednu. Čeprav je evropska kultura vsa prežeta z antično dediščino, je ta le malokje tako globoko zakoreninjena kot ravno pri poimenovanju tedenskih časovnih enot. Nemaško, angleško ali italijansko govoreči se ob izgovoru imen kot *Montag*, *Monday*, *Lunedì* ne zaveda, da so ti izrazi le prevodi latinškega *dies Lunae*, dneva, ki je bil v rimskem svetu posvečen našemu današnjemu satelitu. Struktura našega sedanjega tedna se namreč po svoji sestavi in imenih v glavnem opira na poganski sistem, čeprav je v bistvu kompromis med poganskim, hebrejskim in krščanskim sistemom. Čeprav je skušala krščanska cerkev uvesti svoje lastne izraze za imena dni v tednu in zbrisati spomin na poganski Olimp, ji to vsaj med romanskimi in germanskimi narodi ni uspelo. Samo Portugalci in Grki so do dandanes ohranili nova krščanska imena.

V rimskem svetu so dnevi v tednu dobili ime po nebesnih telesih. Ob koncu republikanske dobe in na začetku cesarstva so Latinci takole označevali posamezne dni v tednu (začenši ob sobote): 1) *dies Saturni* 2) *dies Solis* 3) *dies Lunae* 4) *dies Martis* 5) *dies Mercurii* 6) *dies Jovis* 7) *dies Veneris*¹.

Pri Judih se je teden opiral na številčni sistem. Središče tedna je bila sobota, *šabbât*, praznik, ki je zaključeval teden in včasih označeval tudi cel teden. Drugi dnevi niso imeli posebnih imen, poimenovali so jih z zaporednimi števili. Judje so tako v Rimu rabili za dne-

¹ Grščina je označevala dneve v tednu in sploh v mesecu drugače. Mesec je delila na dekade, vendar je bilo poimenovanje različno v različnih obdobjih in krajih. Podrobneje gl. RE XX, 1567.

ve v tednu sledeče latinske izraze: *una* (ali *prima*) *sabbati* (ki je odgovarjal latinskemu *dies Solis*), *secunda sabbati*, *tertia sabbati* itd. do *sexta sabbati* za *dies Veneris*.

Prvi kristjani so skušali izriniti poganska imena. Pri tem so se opirali na judovski teden. Od Judov so namreč prevzeli izraz *sabbatum* za dan, ki je zaključeval teden, medtem ko so posvetili prvi dan v tednu (judovski *una sabbati*) Gospodu in zanj uvedli nov izraz *dies dominica* (ali *dies dominicus*). Ostale dni so imenovali *feriae* in jih označili z vrstilnim številnikom: *feria secunda* (za ponedeljek) — *feria prima* je bil namreč *dies dominicus* —, *feria tertia* (za torek), *feria quarta* (za sredo), *feria quinta* (za četrtek) in *feria sexta* (za petek)².

Teden se je tako za kristjane začel z nedeljo, medtem ko se je za pogane začel s soboto, z *dies Saturni*. Vendar pa je opaziti razlika tudi med krščanskim in judovskim tednom: Judje in kristjani so sicer začeli teden z dnevom, ki je sledil soboti, toda medtem ko je *šabbât*, dan posvečen Gospodu, zaključeval judovski teden, se je pri kristjanih z *dies dominicus* teden začel.

Nova krščanska imena niso prodrli med ljudstvo, ostala so v rabi le v liturgiji. Le pri Grkih in Portugalcih so se ohranila do danes. Tako so v grščini še danes živi izrazi δευτέρα, τρίτη, τετάρτη, πέμπτη (mišljeno ήμέρα) σαββάτου, medtem ko je za petek prevladal namesto redkejšega izraza έκτη (ήμέρα) naziv παρασκευή iz judovsko-helenističnih krogov. To slednje ime, ki ga ja treba povezati z glagolom παρασκευάζω „pripravljam“, se opira na običaj, ki je bil vsesplošno razširjen med Judi. Ker je bila sobota namenjena popolnemu počitku, je bilo treba že v petek „pripraviti“ vse jedi za naslednji dan. Tudi Portugalci še danes rabijo izraze *segunda-feira*, *terça feira*, *quarta feira*, *quinta feira*, *sexta feira*.

V drugih jezikih so se zakoreninili izrazi, ki se opirajo na planetarni sistem. Vendar so v romanskih jezikih prevladala za soboto in nedeljo imena iz judovskega in krščanskega tedna. Dovolj bo, če pomislimo na francoščino: *dimanche*, *lundi*, *mardi*, *mercredi*, *jeudi*, *vendredi*, *samedi*.

Germski narodi so skoraj v celoti prevzeli poimenovanja iz poganskega sveta ter se pri tem poslužili kalkov z imeni domačih božanstev. Najdoslednejša je pri tem angleščina: *Sunday*, *Monday*, *Tuesday* (v tem primeru imamo opravka s kompleksnim kalkom: rimskemu bogu vojne Marsu je odgovarjal v germanski mitologiji bog *Tiwaz*, odtod angl. *Tiwes doeg* „torek“ > angl. *Tuesday*), *Wednesday* (tudi v tem primeru imamo opravka z domačim božanstvom: latinskega boga Merkurija so Germani nadomestili — mogoče ne najbolj posrečeno — s svojim Wotanom, odkoder angl. *Wodnesdoeg* > angl. *Wednesday*), *Thursday* (najvišje latinsko božanstvo Jupitra so Germani

² Glede poimenovanja dni v tednu pri Judih in kristjanih, pri Germanih in romanskih narodih gl. C. Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia 1963, 74—114.

nadomestili z bogom groma-Thórom ali Donnerjem-, odkoder angl. *Du(n)resdoeg* > angl. *Thursday* in n. *Donnerstag*), *Friday* (rimsko boginja ljubezni Venero je nadomestila germanska *Frigg* ali *Freja*), *Saturday* (ime rimskega boga Saturna so si Germani izposodili, čeprav je bila njegova vitalnost mnogo manjša v primerjavi z drugimi imeni dnevov v tednu planetarnega sistema).

Nemščina se razlikuje od angleščine samo v poimenovanju sobote, *Samstag* (stvn. *sambaztag*), in srede, *Mittwoch*, ki pomeni dobesedno „sredi tedna“ (pr. stvn. *Mittawëcha*, srvn. *mittwoche*). Ta izraz je prodril na Nemško, na področje škofij Auguste Trevirorum in Mainz za juga iz severne Italije, kjer se je v cerkveni latinščini uveljavil izraz *media hebdomas* „sredi tedna“. Še danes je ta izraz živ v nekaterih narečjih v Toskani (*mezzèdima*). Poznala ga je tudi izumrla dalmatščina (na Krku *misèdma*) (Meyer—Lübke, 343)³.

Slovanski jeziki so v nasprotju z romanskimi in germanskimi ubrali svojo pot. Razen osamljenih izjem so vsi izrazi krščanskega izvora, vendar z nekaterimi svojevrstnimi značilnostmi.

Nedelja pomeni pri vseh Slovanih, razen pri Rusih, dan počitka ali dobesedno dan brezdelja, prim. stcsl. *nedělja*, sl. *nedělja*, hr. *nèdželja*, s. *nèdelja*, mak. *nedela*, bolg. *nedělja*, č. *neděle*, slš. *nedel'a*, p. *niedziela*, gl. *njedzela*, dl. *njezela*, pol. *nidel'a*, ukr. *nedila*, br. *njadzélja* (Vasmer II, 208)⁴. Samo v ruščini se je v pomenu „nedelja“ udomačil izraz *voskresen'e*, ki označuje tudi veliko noč (v obliki *voskresenie*) in pomeni dobesedno „vstajenje“. *Nedélja* pa pomeni v ruščini (po leg tega tudi v beloruščini in v delu južnoslovanskih jezikov) „teden“⁵.

To splošnoslovansko ime je verjetno kalk po biz. *ἄπρακτος ἡμέρα*, čeprav se Skok (RES V [1925], 16) nagiblje h kalku iz lat. *feria* „prazničen dan“, kar je seveda nekoliko čudno za jezike Slovanov pravoslavne veroizpovedi. Ostajamo vsekakor pred odprtim vprašanjem, ker tudi kalk iz grščine ni povsem zadovoljiv. Izraz je namreč precej razširjen tudi na zahodu (Vasmer II, 208).

Tudi pri označevanju ponedeljka se slovanski jeziki razlikujejo od drugih evropskih jezikov. Ponedeljek pomeni dobesedno „dan,

³ Meyer-Lübke = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1911.

⁴ Vasmer = M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* I—III, Heidelberg 1953—1958.

⁵ Na Balkanskem polotoku je razširjen še en izraz za nedeljo, ki je po Skokovem mnenju kalk po lat. *septimana*: sbhr. *sèdmica* bolg. *sèdmica*, (redkejši izraz poleg splošno razširjenega *nedělja*, mak. dial. *sedmica*). Vendar zasledimo isti izraz tudi v cerkveni slovščini, *sedmica* (Mikl., 835), stari ruščini, *sedmica* (Vasmer II, 601), v ukrajiniščini, *sedmivca* (v liturgiji) (SUM IX, 109) in bi bilo zato bolje misliti na kalk po gr. *ἑβδομάς*. Izraz je namreč razširjen samo med narodi pravoslavne veroizpovedi (v hrvaščino je prodril zelo verjetno preko uskokov). Pri Slovanih katoliške veroizpovedi je prevladal termin, ki izvira iz prasl. **tydъnъ* (sestavljjenke iz kazalnega zaimka *tyj* > **ty* + *dъnъ*), pr. č. *týden*, slš. *týžden*, p. *týdzien*, gl. *tydzeń*, dl. *tyžeń*, br. *týzden'* (med katoličani!), ukr. *týzden'* (med katoličani!), medtem ko hr. *týždan* in sl. *tédan* izhajata iz množinske tožilniške oblike *tje* < *tyje* (to posebno obliko bi lahko razložili v primerjavi z običajno *tyje* kot analogično po množinski tožilniški obliki *svjě* iz *svě*) (Skok I, 380 in RES V [1925], 22—23).

ki sledi nedelji": pr. stcsl. *ponedelbnikъ*, sl. *poneděljek*, hr. *ponèdje-ljak*, s. *ponèdjeljnik*, mak. *ponedelnik*, bolg. *ponedèlnik*, č. *pondělti* (*pondělek*), slš. *pondelok*, p. *poniedzialek*, gl. *póndžela*, dl. *pónžele*, pol. *pińdel' a*, r. *ponedél'nik*, br. *panjadžélak*, ukr. *ponedilok* (Kopečny, Slov. zas., 331)⁶.

Slovska imena za torek, četrtek in petek sledijo številčnemu sistemu. Pri tem pa je treba upoštevati, da Slovani ne začenjajo tedna z nedeljo, temveč s prvim delavnikom, s ponedeljkom, zaradi česar bo pomenil torek „drugi dan“, četrtek „četrtri dan“, petek „peti dan“. To svojevrstno pojmovanje tedna zasledimo tudi na skrajni meji južnozahodnega slovanskega ozemlja, v furlanščini, kjer izraz *prindí* „ponedeljek“ pomeni dobesedno „prvi dan“. Tudi v nekaterih hrvaških narečjih ob dalmatinski obali in na bližnjih otokih obstaja izraz *prvidan* v pomenu „ponedeljek“ (Skok, RES V [1925], 18).

Izrazi za torek izvirajo iz splošnoslovanskega vrstilnega števnikar *v̄torъ* „drugi“, za katerega so značilne tudi baltske vzporednice: stpr. *antars*, lit. *ant(a)ras*, lot. *uótrs* < ie. *ontero (Skok III, 552)⁷: pr. stcsl. *v̄torъnikъ*, sl. *tórek*, sbhr. *útorak*, mak. *vtornik*, č. *úterý*, slš. *útorok*, p. *wtorek*, gl. *wutora*, dl. *waltora*, pol. *tóre*, r. *vtórník*, br. *au-tórak*, ukr *vivtórok* (Vasmer I, 237).

Četrtek izvira iz splošnoslovanskega vrstilnega števnikar *četrvrtъ* „četriri“ (prim. tudi lit. *ketviřtas*): stcsl. *četrvrtъkъ*, sl. *četrtek*, sbhr. *četrvřtak*, mak. *četrvtok*, bolg. *četrvřtok*, č. *čtvrtek*, slš. *šivrtok*, p. *czwartek*, gl. *štwórtek*, dl. *stwórtek* r. *četrvérg*, br. *čacvér*, ukr. *četrvér* (Vasmer III, 331).

Zanimiv izraz za četrtek je polabski *perëndan* < *perunъjъdnъ „Perunov dan, dan boga groma“, ki je po mnenju R. Olescha (ZfSl, 39 [1976], 28—29) verjetneje kalk po starem *Donarstag* kot po *Donners-tag*, o čemer je prepričan večji del raziskovalcev. Do takega kalka je prišlo verjetno v tisti dobi, ko je bila še živa identiteta germanskega in slovanskega božanstva, drugače bi se Polabci poslužili izraza *grama* „grom“.

Tudi izrazi za petek izhajajo iz splošnoslovanskega vrstilnega števnikar *petъ*: stcsl. *petъkъ*, sl. *pétek*, sbhr. *pétak*, mak. *petok*, bolg. *pétak*, č. *pátek*, slš. *piatok*, p. *piątek*, gl. *pjatk*, dl. *pětk*, r. *pjátnica*, br. *p'játnicja* (Vasmer II, 478).

Cerkvenaslovanščina je poznala za petek tudi izraz *paraskēvngij* (Zogr., Mar., Ass., Sl. j. stsl. III, 15⁸), izposojenko iz gr. *παρασκευή*, ki se je zelo malo razširila. Kot posebnosti naj omenimo rusko žensko lastno ime *Praskóv'ja* (prim. tudi redko rabljeno srbohrvaško ime *Paraskéva*, Tagliavini, 106).

⁶ Kopečny = F. Kopečny, *Základní všeslovanska slovní zasoba*. Brno 1964.

⁷ Skok = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. (I—IV), Zagreb 1971—1974.

⁸ Sl. j. stsl. = *Slovník jazyka staroslověnského* (Lexicon linguae palaeoslovenicae), red. J. Kurz, Praha 1958.

Tudi za petek pozna polabščina izviren izraz *skope*, ki pomeni: dobesedno „skop“ in označuje torej dan posta. (Olesch, *l. c.*, 30).

Slovanski nazivi za sredo ne izhajajo iz neke praoblike za vrstilen števec, temveč izvirajo iz neke prvotne oblike *serda „sredina, polovica“: stsl. *sreda*, sl. *srěda*, hr. *srijěda*, s. *srěda*, mak. *sreda*, bolg. *srjāda*, č. *středa*, slš. *streda*, p. *šroda*, gl. *srjeda*, dl. *srjoda*, pol. *sreda*, r. *sredá*, br. *seradá*, ukr. *seredá*. (Vasmer II, 614).

Ta svojevrstni izraz za sredo je zelo verjetno ostalina praslovanskega tedna, ki ga je sestavljalo pet dni, šele krščanski misijonarji so uvedli naknadno šesti in sedmi dan, t.j. soboto in nedeljo (pr. L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris 1926, II 334).

Odpade tako tudi domneva kalka iz n. *Mittwoch* ali iz lat. *media hebdomas*. Skok (RES V [1925], 21) predpostavlja kalk iz latinščine z izhodiščem v Ogleju. Ta domneva ne prepričuje z zemljepisnega vidika, še posebej, če pomislimo na ozemlja pod vplivom pravoslavne cerkve. Težko je tudi misliti na kalk iz nemščine, čeprav se zdi domneva verjetnejša. Kalk iz nemščine se namreč ne sklada s številčno strukturo slovanskega tedna, ki se začenja s prvim delavnikom in ne z Gospodovim dnem. Na to neskladnost opozarjajo tudi imena za dneve v tednu v madžarščini, ki so slovanskega izvora, in sicer kalki za označevanje ponedeljka (*héftő*, dobesedno „glava tedna“) in torka (*kedd* „drugi“), in izposojenke, za označevanje ostalih dni v tednu (*szerdá*, *csőtörtök*, *pentek*, *szombat*). Za nedeljo uporablja madžarščina izviren izraz *vasárnap* „tržni dan, dan sejma“.

Za označevanje sobote pozna cerkvenaslovanščina dve varianti: *sobota* (Mar, Ps. Sin.) in *sabota*, z nosnikom (Zogr., Ass., Sav., Supr.). Iz prve variante izhajajo izrazi katoliških Slovanov: sl. *sobóta*, hr. (kajkavsko in severna Dalmacija) *sobōta*, slš. *sobota*, č. *sobota*, p. *sobota*, gl. *subota*, dl. *sobota*, pol. *subōta*, iz druge variante izrazi pravoslavnih Slovanov: s. *subota*, bolg. *sabota*, mak. *sabota*, r. *subbōta*, br. *subōta*, ukr. *subōta* (Vasmer III, 37).

Skok je v svojem članku o slovanskem tednu (RES V [1925], 14—21) polemiziral z Miklošičem glede izvora te besede v slovanskih jezikih. Po Skokovem mnenju je Miklošič v svojem delu o krščanski terminologiji v slovanskih jezikih (*Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*, Wien 1875) preveč poudaril nemški vpliv na slovansko besedišče. Tako se je tudi pri obravnavi sobote ozredotočil izključno na csl. obliko *sobota* < stvn. *sambaz* in opustil obliko *sobota*.

Na mesto stvn. *sambaz* postavlja Skok kot izhodišče za izraze katoliških Slovanov latinsko obliko *sabbata* (v množini poleg običajnejše edninske oblike *sabbatum*) > it. *sabato*, šp. in port. *sabado*) < furl. *sàbide*, istr. *sàbida*.

Kar zadeva drugo varianto, ki se je razširila med pravoslavne Slovane, pa Skokov predlog ni prepričljiv. Kot izhodiščno obliko navaja namreč vlat. *sambata* (> fr. *samedi*, engadinsko *samda* in *sanda*, rom. *simbătă*), ki pa je ne moremo opravičiti z zemljepisnega gledišča.

Kasneje je Skok spremenil svoje stališče in v etimološkem slovarju (III, 299) navedel kot izhodišče grško obliko *σάμβατον*, mlajšo v primerjavi s klasično *σάββατον* (pr. tudi zak. *samba*).

Latinščina in grščina in deloma tudi hebrejščina so vplivale na poimenovanje dni v tednu v vseh evropskih jezikih. Slovanski jeziki so pri tem ubrali svojo pot. Misijonarji, ki so pokristjanjevali Slovane, so skušali izbrisati vsako sled za poganskimi božanstvi. Edino pogansko ostalino je zaslediti v polabščini pri poimenovanju četrtega: *perëndan* < *perunъjъdъnъ, kalku po n. *Donarstag*. Za označevanje dni v tednu so uvedli nov številčni sistem ali pa — kot je bolj verjetno — so se oprli na praslovansko strukturo tedna, ki je štel pet dni. Odtod tudi izhaja verjetno ime za sredo, ki jo je drugače težko razložiti kot kalk iz nemščine ali iz vulgarne latinščine.

Za razliko od slovanskih jezikov je v germanskih in romanskih jezikih zaslediti pretežno kalke iz latinščine, in sicer iz obdobja republike oz. zgodnjega cesarstva. Najdoslednejša je pri tem angleščina, ki se loči od drugih germanskih jezikov po poimenovanju sobote, ki ga je prevzela po latinskem izrazu *dies Saturni*.

RIASSUNTO

Fedora Ferluga-Petronio: L'INFLUSSO DELLE LINGUE CLASSICHE SULLA DENOMINAZIONE DEI GIORNI DELLA SETTIMANA NELLE LINGUE EUROPEE, IN SPECIAL MODO NELLE LINGUE SLAVE

Sebbene nel mondo cristiano moderno sussistano notevoli tracce linguistiche di usi e credenze pagane, non vi è forse campo che mantenga tracce di apparente paganesimo quanto quello dei nomi dei giorni della settimana. Quando un inglese, un tedesco o un italiano pronunciano *Monday*, *Montag*, *Lunedì*, anche se l'etimo è trasparente non pensano affatto alla Luna. La settimana slava è nella sua struttura e nelle sue denominazioni una specie di compromesso fra tre diversi sistemi: il sistema planetario pagano, il sistema ebraico e il sistema cristiano. I popoli germanici e romani ermano le designazioni per i nomi della settimana ricalcando per lo più i nomi delle divinità pagane che caratterizzavano i nomi della settimana presso i Latini.

Le lingue slave si distaccano nettamente dalle altre lingue europee. La settimana slava infatti rifiuta qualsiasi retaggio pagano, basandosi su un sistema numerico che riflette probabilmente la struttura dell'antica settimana slava, formata da cinque giorni. Potrebbe essere così chiarito il nome del mercoledì nelle lingue slave che difficilmente si spiega come calco dal tedesco o dal latino volgare. Delle antiche denominazioni basate sul sistema numerico cristiano restano ormai tracce soltanto nel portoghese e nel neo-greco.

Diskusija po referatu na str. 66